

החפירות במערת הר ישי. צילום: עמוס פרומקין

מפת המערות. איור: עמוס פרומקין

בעקבות המרד הנעלם

הידיעות מן המקורות הכתובים לגבי מרד בר כוכבא מצומצמות מאוד, ולכן יש חשיבות רבה למחקר הארכיאולוגי שמתבצע במטרה לגלות את מהלכו של מרד זה ואת תוצאותיו. אורי דוידוביץ' ורועי פורת, מהמכון לארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית, לוקחים אותנו לסיור מרתק בעקבות הממצאים שהתגלו בשנים האחרונות במערות במדבר יהודה

כתבו: אורי דוידוביץ' ורועי פורת, המכון לארכיאולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

חוליית המיפוי מתחילה בעבודתה... מפעילים את גלאי המתכות לאיתור ממצאים שמתחת לקרקעית התחוחה. ו... הפלא ופלא, הגלאי מצפצף בכל מקום... מתחילים לברר, ואחד אחד מתקבצים הממצאים - ראש חץ, ואחריו מטבע, ועוד ראש חץ, ועוד מטבע...

נמלטו משפחות שלמות ולוחמים בצבא המורדים, בשלבים המתקדמים של דיכוי המרד בידי הכוחות הרומיים. מערות המפלט, כינוי שדבק במערות המצוקיות שבהן נמצאו שרידים מימי המרד, מוכרות כבר משנת 1952, עת משלחת מבית הספר הצרפתי למקרא בירושלים הגיעה לקבוצת מערות בוואדי מרבעאת, הוא נחל דרגה, בעקבות דיווחים על אודות תגליות שנערכו במערות אלו בידי הבדואים. בין הממצאים במערות, הן אלו שנלקטו בחפירה והן אלו שנקנו מידי הבדואים, בלטה כמות גדולה של תעודות כתובות מימי המרד, ובהן נזכר לראשונה השם המלא של מנהיג המרד, שלא היה ידוע משום מקור אחר קודם לכן - שמעון בן-כוסבה. שמונה שנים אחר כך, בעקבות הגילוי הראשון של תעודות כתובות בשטח ישראל, יצא לדרך "מבצע מדבר יהודה", שבמסגרתו פעלו ארבע משלחות מחקר בו-זמנית בקניוני הנחלים שבין עין גדי למצדה, מטעם האוניברסיטה העברית והחברה לחקירת

השני עלה הגפן והכתובת 'שנה ב לחרות ישראל', כלומר השנה השנייה למרד, השנה השנייה לקיומה של ישות מדינית עצמאית הטובעת מטבעות ביהודה ונאבכת על חייה מול האימפריה הרומית.

מערכות מסתור ומערות מפלט

גלוי וידוע לכל שלמרד בר כוכבא לא קם היסטוריון משלו, כפי שהיה יוסף בן מתתיהו למרד הגדול. משום כך ידיעותינו עליו במקורות הכתובים מצומצמות עד מאוד, ועל כן רבה במיוחד חשיבות המחקר הארכיאולוגי להבנת מרד זה, מהלכו, תפוצתו ותוצאותיו. אחת התופעות הארכיאולוגיות הבולטות הקשורות במרד בר כוכבא, כפי שנלמד ממחקרי שדה רבים בעשרות השנים האחרונות, היא השימוש בשני סוגים של חללים תת-קרקעיים: מצד אחד, מערכות המסתור החצובות בסלע רך מתחת לבתי היישובים הכפריים הרבים הפזורים בשפלה ובהר, ומצד שני, מערות המפלט הטבעיות במצוקי מדבר יהודה, שאליהן

חוליית המיפוי מתחילה בעבודתה, הכנת תכנית המערה וחתכיה, וכן תיאור מילולי מפורט, פעולות שנעשו כבר למאות מערות עד אותו היום בגזרת הסקר. במקביל, מפעילים את גלאי המתכות לאיתור ממצאים שמתחת לקרקעית התחוחה. ו... הפלא ופלא, הגלאי מצפצף בכל מקום. האם ייתכן שהמכשיר משובש? זה אכן קורה מדי פעם. מתחילים לברר, ואחד אחד מתקבצים הממצאים - ראש חץ, ואחריו מטבע, ועוד ראש חץ, ועוד מטבע... הפתעה מוחלטת. דווקא כאן, דווקא "מתחת לאף", או במקרה הזה מתחת לשביל שעשרות ומאות תלמידי בית ספר ומטיילים אחרים עוברים בו מדי יום. המניין הסופי מגיע לשישה ראשי חצים ועשרה מטבעות. עוד לפני שנבחנו המטבעות מקרוב, כבר ידענו שאנו עומדים מול מערת מפלט נוספת מימי מרד בר כוכבא. מבט חטוף על פני המטבעות בשטח אישר את ההנחה - עץ הדקל והכתובת 'שמעון', המציינת את שמו של מנהיג המרד, ומן הצד

פתח המערה בלט למרחוק כבר למן הימים הראשונים של הסקר. היה ידוע שמדריכי בית ספר שדה עין גדי, המרוחק רק כמה מאות מטרים מן המערה, כבר שוטטו למרגלותיה, ושהנועזים שבהם אף חדרו אליה תוך שימוש בחבלים. גם ד"ר גדעון הדס, ארכיאולוג חבר קיבוץ עין גדי, סקר את המערה ודיווח על פעילות אנושית מן התקופה הרומית על בסיס מעט חרסים שמצא בתוכה.

מכיוון שכך, ולאור קרבת המערה למרחב המיושב של נאת עין גדי, לא ציפינו לגדולות ולנצורות באותו בוקר, עת התמקמנו מעל למערה והתחלנו לפרוס את חבלי הגלישה. פתח המערה פעור במצוק אנכי, נמוך כ-15 מטרים מראשו וגבוה כעשרה מטרים מבסיסו, ללא אפשרות, היום כבעבר, להגיע אליה ללא אמצעי עזר. יורדים ומתחילים בשגרת העבודה. קודם כל, בדיקה ראשונית של מתאר המערה וקרקעיתה. הבדיקה מאכזבת משהו. מתברר שמדובר במערה קטנטנה, אורכה הכולל רק שמונה מטרים והיא בנויה משתי זרועות קצרות המתפצלות ממרחב הכניסה הקטן. נוסף על כך, אי אפשר להתקדם בה אלא בשפיפה, ונראה שהיא אינה נוחה בעליל לפעילות אדם. עם זאת, הקרקעית מעידה כי בבירור הייתה במערה פעילות כזו - מעט שבירי חרסים, קטעים קטנים של אריגים וחבלים, ובעיקר קרקע מעורבת בחומר אורגני רב, הכולל בין היתר עצמות בעלי חיים ושרידי מזון כגלעיני תמרים וזיתים.

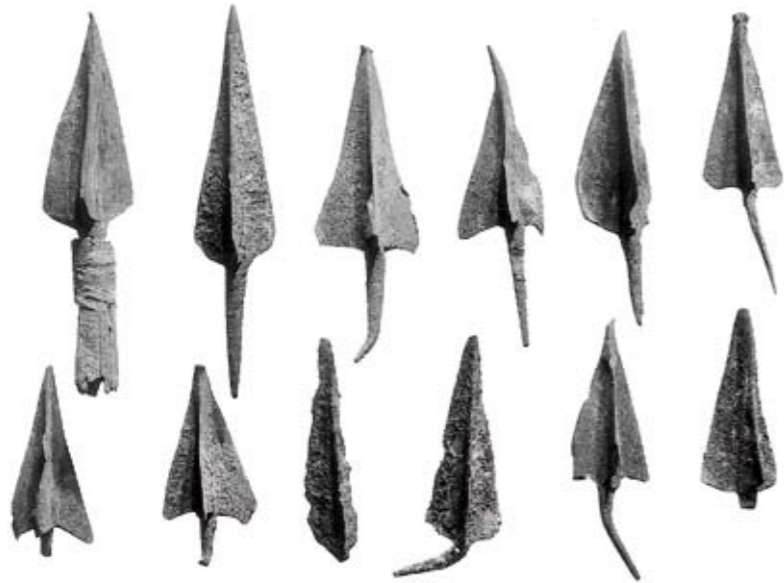

פתח מערת הר ישי מעל בית הספר שדה עין גדי. צילום: עמוס פרומקין

תצפית על נוף מדבר יהודה בנחל ערוגות. צילום: ארז בר-יוסף

ראשי חיצים מימי המרד. צילום: זאב רדובן

עדיין החזיקו המורדים במערות ששימשו עמדות תצפית ומארב קדמיות, מערות צבר והר ישי שבצפון נאת עין גדי, ומערת הדינר שמדרום לנחל חצצון. עם זאת, עם התקדמות הכוחות הרומאיים נאלצו המורדים לפנות מאחזים אלו ולמצוא מפלט במערות הגדולות המצויות בחלקו העליון של מצוק ההעתקים, ובקניוני הנחלים העמוקים. מתוצאות הסקר הנוכחי עולה שלמעשה כמעט אין מערות גדולות במרחב שבין קומראן ומצדה שלא שימשו כמערות מפלט במהלך השלב הסופי של המרד. אל מערות אלו נפלטו הן תושבי עין גדי, הן תושבי הכפרים שבמזרח הר יהודה והן לוחמים ומורדים שהגיעו לאזור עקב תפקידם במהלך המרד. נראה כי שלא כבמערות נחל חבר, שבהן מצאו חלק ניכר מן המסתתרים את מותם, בין היתר עקב מצור רומי שהוטל על מערות מרכזיות אלו, מרבית המסתתרים במערות שבגדרת הסקר הנוכחי יצאו מהן ככל הנראה בשלום, וזאת בשל העובדה שלא נמצאו שרידי אדם במערות אלו.

החיפוש אחר התעודות הכתובות

על אף המציאות הרבות שנתגלו במערה הקטנה, אשר בשל מיקומה זכתה לכינוי מערת הר ישי, משהו עדיין היה חסר: תעודות כתובות. הרי זוהי משאת הנפש הידועה של כל המשוטט במדבר, למן הגילויים הראשונים במערות קומראן בשנת 1947. ידענו היטב כי מאז שנת 1961 לא נמצאו תעודות כתובות במערות מדבר יהודה, למעט במצוקי כתף יריחו, הרחק צפונה מגזרת הסקר הנוכחי ומאזור הגילוי של מרבית מערות המפלט הראשונות. גם במערות החדשות, כגון מערות הרומח, מערות התאנים, מערת הדינר ומערות צבר, שנחקרו על ידינו עוד קודם הגיענו למערת הר ישי, לא נמצאו שרידי תעודות כתובות. בינינו לבינינו תהינו - האם עוד ישא המדבר את דברו?"

בתקווה מהולה בהנמכת ציפיות חזרנו לחפירה מלאה של מערת הר ישי. יומיים של עבודה מפרכת הניבו עוד ועוד ממצאים - שישה ראשי חץ נוספים, עוד מטבע מימי

הטיפוס למערת הר ישי. צילום: עמוס פרומקין

מטבעות מרד בר כוכבא. צילום: זאב רדובן

פפירוס כתוב ביוונית. צילום: זאב רדובן

שחזור מהלך המרד

הממצאים מגזרת הסקר, אשר חלקם עלו בחפירות שנערכו בעקבות תגליות הסקר הראשונות, מאפשרים להציע שחזור כוללני למהלך המרד במדבר יהודה. על פי שחזור זה, נראה כי עד לשלב הדיכוי הסופי של המרד בידי הכוחות הרומיים, הייתה השליטה במרחב מדבר יהודה נתונה בידי המורדים, כחלק משליטתם ביהודה כולה. נראה כי שלא כמהלך המרד הגדול, עת כיבוש מדבר יהודה נדחה לשלב האחרון של המרד, לאחר נפילת ירושלים, כיבוש מרחב מדבר יהודה על מורדיו במרד בר כוכבא החל בה בעת עם המערכה על יתר אזורי יהודה. נראה שהיה זה כבר באביב שנת 135 לסה"ל, בראשית שנתו הרביעית של המרד, כפי שעולה מעדות המגילות המקראיות שנמצאו במערות המפלט. לדעתנו, למדו הרומאים מלקחי מרד החורבן, שאין לאפשר למורדים להתבצר במדבר יהודה, ועל כן יצאו למתקפה משולבת על כל אזורי המרד, תוך בידוד כל אזור וחיסול קני ההתנגדות שבו.

תופעת מערות המפלט מעידה כי גם המורדים למדו מלקחי המרד הראשון. הם נמנעו מלהסתגר במבצרים בולטים והעדיפו לנהל לוחמה זעירה תוך הסתתרות במערות המפלט. בראשית כיבוש המדבר על ידי הרומאים, אשר נסתייע כנראה גם בפלישה ימית של כוחות שחננו מעברו המזרחי של ים המלח,

שמה הוא מהווה מציאות ארכיאולוגית שיש לפרשה. הסקר התקיים במתכונת של מחקר מערות רב-תחומי, וכלל בחינה מקיפה של יותר מ-400 מערות מהיבטים גיאולוגיים, פליאו-סביבתיים וארכיאולוגיים. הסקר, שנערך בשנים 2001-2005, הובל בשדה בידי רועי פורת וסורין ליסקר, סטודנטים לתארים מתקדמים באוניברסיטה העברית, שאליהם הצטרפו מתנדבים של היחידה לחקר מערות וסטודנטים נוספים. במהלך הסקר התברר, כפי ששוער קודם לכן, שגם המרחב שבין קומראן ועין גדי מכיל מערות מפלט לא מעטות, ובאלו שטרם נחקרו, נתגלו ממצאים מאלפים מימי מרד בר-כוכבא: מטבעות, כלי נשק, כלי חרס וזכוכית, זרעים ופירות, קטעי אריגים, מקלעות וכלי עבודה שונים. בין הממצאים בולטים ראש רומח תמים ממכלול מערות קשה לגישה מדרום לנחל חצצון, המכונה בשל כך "מערות הרומח", וחנית הטלה שלמה ממכלול "מערות התאנים", מעט מדרום לנחל קדם. חנית זו היא היחידה מסוגה שנמצאה עד כה בעולם הרומי, והיא מורכבת מחלק אחורי עשוי עץ ומחלק קדמי שהינו ראש קטפולטה (בליסטרה) רומית בשימוש משני, שהרכיבו המורדים על מוט העץ. כך החנית היא דוגמה יחידאית לכלי נשק מאולתר שיוצר בסערת המרד.

ארץ ישראל ועתיקותיה. במהלך המבצע נתגלו מערות רבות נוספות ששימשו למפלט בסופו של המרד, ובולטת מכולן המערה שזכתה לכינוי "מערת האיגרות", עקב מציאת כמות גדולה של תעודות כתובות בתוכה. בין המסמכים שנמצאו יש קבוצת תעודות של אנשי המנהל הבר-כוכבאי שמצאו מקלט במערה, ותעודות נוספות מארכיונה הפרטי של אישה בשם בבתא, ששופכות אור רב על חיי היהודים במרחב ים המלח בשנים שקדמו למרד ובמהלכו.

כלי נשק מאולתרים

מאז ראשית שנות ה-60, ולמשך 40 שנה, המשיכו להתגלות מערות מפלט נוספות במדבר יהודה, בעיקר בחלקו הצפוני, במרחב קומראן-יריחו. עם זאת, במפת התפוצה של מערות המפלט, עד לפני כעשור בלטה העדרותן מן המרחב שבין קומראן לעין גדי, להוציא את מכלול מערות מרבעאת המפורסם. ביוזמת פרופ' חנן אשל ז"ל מהמכון ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה באוניברסיטת בר-אילן, בשיתוף עם פרופ' עמוס פרומקין, מנהל היחידה לחקר מערות במחלקה לגיאוגרפיה שבאוניברסיטה העברית, החל סקר שיטתי של מצוק ההעתקים וקניוני הנחלים במרחב זה, כדי לבחון אם העדר מערות מפלט בו הוא תוצאת התמקדות המחקר באזורים אחרים, או

והנה, עם התקדמות החפירה לסיומה, מעל הסלע הטבעי בבסיס החפירה, נתגלו שתי תעודות כתובות. אמנם התעודות נשמרו במצב מקוטע, אך כבר במהלך החפירה היה אפשר להבחין שמדובר בפפירוסים הכתובים יוונית

נוספת לשימוש הנרחב בשפה היוונית בידי יהודים בתקופה הרומית. אף שמדובר בתעודות "שגרתיות", הרי כל גילוי תעודה כתובה ברחבי המדבר הוא חשוב ביותר, הן לאור המספר המצומצם יחסית של תעודות מימי המרד, והן בשל העובדה שהן "דרישת שלום" ישירה ומילולית מן המרד, אשר על אף כל התגליות, עדיין רב בו הסתום על הגלוי.

הכתבה לזכרו של פרופ' חנן אשל, חבר ומורה, מראשי החוקרים של מרד בר כוכבא, אשר יזם והוביל את המחקר המחודש במדבר יהודה, ואשר התווה לנו את הדרך.